

СВІЙ / ЧУЖИЙ У ХУДОЖНІЙ СЕМАНТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ Г. ГРИНА)

У статті розглядається текстовий концепт СВІЙ / ЧУЖИЙ, окреслюються складові досліджуваного концепту та його функції у художніх текстах.

Сучасний етап дослідження художнього тексту характеризується зверненням до концептуальної організації останнього [1; 2], що передбачає, зокрема, вивчення текстових концептів [3]. На сьогодні висунуто припущення, що всі основні концепти, такі, як життя, смерть, любов, ненависть тощо, слід описувати бінарно, оскільки повнота знань не може спиратися лише на одну складову [4: 178]. Вивчення фундаментальних семантичних опозицій уможливує більш ґрунтовний опис концептуальної та мовної картин світу. Наша робота є внеском до теоретичного осмислення та опису фундаментальної опозиції СВІЙ / ЧУЖИЙ.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що СВІЙ / ЧУЖИЙ визнається одним з базових концептів – таким, що визначає способи членування дійсності людиною, має вирішальне значення для вивчення концептуальної будови мови [5: 95]. Цей концепт є характерним для мовної картини світу будь-якого народу [6: 472] та будь-якої мовної особистості [7: 94].

Вибір матеріалу дослідження обумовлено характерними особливостями творчості Г. Гріна, для якого проблема СВІЙ / ЧУЖИЙ є стрижневою. Вона визначає побудову системи персонажів, яких можна поділити на два табори: "своїх" та "чужих". У проаналізованих творах письменника особлива увага приділяється персонажам, які знаходяться на межі СВОГО / ЧУЖОГО (втікачам, зрадникам, шпигунам, особам, що піддаються остракізму з боку суспільства).

Метою статті є виявлення ролі концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ у романах Г. Гріна.

Поставлена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: визначити складові текстового концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ та характер взаємовідношень між ними; побудувати прототипову модель зазначеного концепту; визначити його основні функції у художньому тексті.

Керуючись одним з принципів сучасної лінгвістики, а саме необхідністю застосування міждисциплінарного підходу до вивчення мовних явищ, ми звернулися до наукових розвідок, присвячених опозиції СВІЙ / ЧУЖИЙ, не тільки у галузі філології [6; 7; 8; 9], але й у філософії та психології [10; 11; 12; 13; 14]. Аналітичний огляд наукових праць виявив тісний зв'язок опозиції СВІЙ / ЧУЖИЙ з категоріями Я / ІНШИЙ, САМ / ІНШИЙ, Я / ТИ, МИ / ВОНИ. Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що поняття Я (САМ, МИ) – СВІЙ; ІНШИЙ (ТИ, ВОНИ) – ЧУЖИЙ не є тотожними. Сфера Я (САМ, МИ) може одночасно містити в собі сфери СВОГО та ЧУЖОГО, у той час як ІНШИЙ (ТИ, ВОНИ) не обов'язково є ЧУЖИМ та може входити до сфери СВОГО.

Незважаючи на полярність філософських поглядів та методологічних підходів, автори зазначених праць є однаковими в одному – відношення між членами опозиції Я / Інший, Я / Ти, Сам / Інший не є антагоністичними. Необхідність постійної взаємодії та неможливість їх існування одна без одної зазначається як у межах філософії [10: 16, 21; 11: 19], так і в психології, де підкреслюється обов'язковість присутності Іншого у психічному житті людини [13: 10, 84].

У нашій статті СВІЙ / ЧУЖИЙ розглядається як динамічне текстове утворення, яке є невід'ємною складовою образної системи художнього твору та складається з двох частин, що доповнюють одна одну (див. рис. 1).

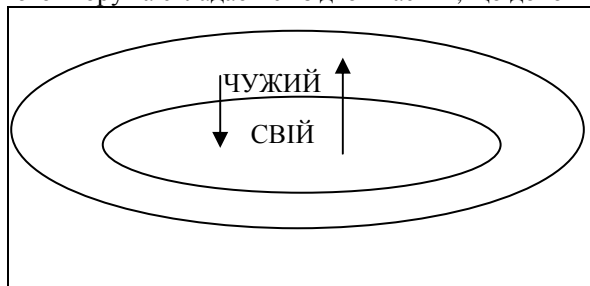

Рис. 1. Відношення у межах концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ

СВІЙ визначається як сфера знайомого, рідного, зрозумілого, подібного. ЧУЖИЙ – як сфера таємничого, незрозумілого, несхожого. Сфера СВІЙ може розширюватися у процесі пізнання оточення, коли чужий, ворожий стає знайомим та зрозумілим. Проте повного зникнення ЧУЖОГО досягнути неможливо, оскільки ЧУЖИЙ завжди присутній у СВОЄМУ. Кожний елемент сфери СВІЙ, що виступає як суб'єкт будь-яких відношень, можна тлумачити як ЧУЖИЙ, оскільки порівняння, оцінка неминуче передбачають присутність Іншого [15: 172].

Критеріями віднесення певного явища дійсності до сфери СВІЙ або ж ЧУЖИЙ є наявність у художньому тексті відповідних мовних показників. Маркування СВОГО та ЧУЖОГО може відбуватися, зокрема, за рахунок повтору присвійних займенників; конструкцій, лексичних одиниць, семантика яких вказує на приналежність чи

володіння; стилістичних прийомів, які створюють образ господаря; а також мовних засобів, які вказують на відстань між людьми, предметами, явищами [9: 23].

Так, показниками СВОГО є особові займенники I (я), we (ми), присвійні займенники, лексеми: a part of smth (частина чогось), a friend (друг), a schoolfellow (шкільний товариш) тощо. Наприклад: "It was like meeting an unknown brother – Jones and Brown, the names were almost interchangeable, and so was our status. For all we knew we were bastards, although of course there might have been a ceremony – my mother had always given me that impression. We had both been thrown into the water to sink or swim, and swim we had – we had swum from very apart to come together in a cemetery in Haiti" [16:302-303]. Проводячи паралелі між обставинами свого життя та життя Джоунза, головний герой роману Г. Гріна "Комедіанти", Браун, окреслює сферу СВОГО. Це відбувається за допомогою показників brother (брат), we (ми), our (наш), we ... both (ми ... обидва), together (разом) тощо. Роль батьків у їхньому житті також об'єднує персонажів. Вони обидва були кинуті в воду, щоб або потонути, або ж виплисти.

Сфера ЧУЖОГО окреслюється за допомогою ксенопоказників (тобто показників чужого), зокрема лексем: a stranger (чужинець), an enemy (ворог), an outsider (стороння людина), an alien (іноземець). У той час як свій, рідний світ історично пов'язаний насамперед з поняттям рідної землі, чужий світ знаходиться, як правило, далеко [8: 301]. Саме тому відчуженість між персонажами передається зображенням величезної відстані, що виникає між ними: "Although they could touch each other it was as if the whole coastline of a continent was already between them; their words were like the stilted sentences of a bad letter-writer" [17:100]. Незважаючи на те, що герої могли торкнутися один одного, складалося враження, що між ними лежало все узбережжя континенту. Персонажі не можуть віднайти потрібних слів, їх слова нагадують піднесений стиль, який недоречно використовується людиною, котра не вміє писати листа.

Основним для окреслення сфер СВОГО та ЧУЖОГО є поняття "кордону". Динамічність концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ проявляється у розмитості кордонів між обома сферами, у можливості їх взаємопроникнення завдяки механізмам привласнення або відчуження.

Привласнення розглядається як прагнення до освоєння чужого, використання його для власних потреб [18: 22] (див. рис. 2).

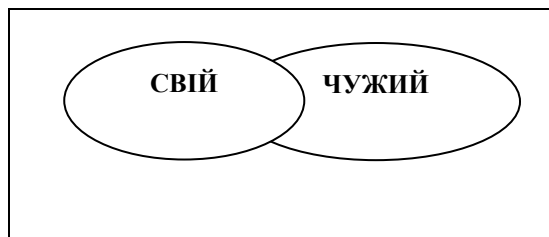

Рис. 2. Прототипова схема відношень привласнення у художньому тексті

У результаті дії механізму привласнення відбувається розмікнення кордонів, проникнення СВОГО до сфери ЧУЖОГО. Наприклад: "Suddenly and without warning she began to talk. It was as if by the inadvertent use of a password he had induced a door to open: he couldn't tell now which word he had used" [17: 138]. У наведеному прикладі зображено розгортання стосунків між головними героями роману "Суть справи" Скобі та Хелен. Несподівано для Скобі йому вдалося відшукати "пароль" (a password) до внутрішнього світу Хелен. Метафоричний вираз "he had induced a door to open" (він змусив двері відчинитися) є мовним втіленням кордону, що розкривається, та допомагає подолати відчуження між персонажами.

Зворотний процес, тобто розширення сфери ЧУЖОГО за рахунок переходу до неї явищ дійсності зі сфери СВОГО, розглядається як відчуження (див. рис. 3).

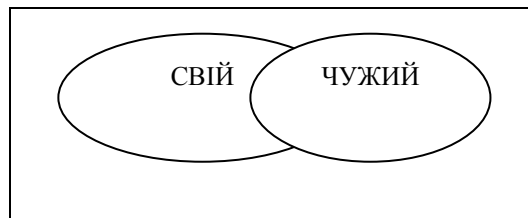

Рис. 3. Прототипова схема відношень відчуження у художньому тексті

Розширення сфери ЧУЖОГО ілюструє наступний приклад. "He began to see her face through the darkness, thin, grey, attenuated – it was like trying to remember the features of someone he had once known who had gone away. One would build them up in just this way – the nose and then if one concentrated enough the brow; the eyes would escape him" [17: 79]. Символічним кордоном між персонажами постає темрява (darkness). Ксенопоказниками, які актуалізують явище відчуження, стають показники віддалення "go away" (піти геть), "escape" (втекти), а також використання граматичної форми минулого перфектного часу (had known, had gone away), що підкреслює відстань між персонажами.

Відношення привласнення та відчуження зумовлюють наявність силової взаємодії між компонентами концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ, що, у свою чергу, викликає появу напруження між ними. Розглядаючи напруження як двосторонній процес, тобто такий, що передбачає конфлікт та його гасіння [19: 10], ми вважаємо, що розкриття

сутності текстового концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ можливе саме за умови використання поняття напруження. Два протилежні полюси концепта, які одночасно заперечують один одного та не можуть існувати один без одного, то віддаляються один від одного, то перетинаються, та проникають один в одного, перетворюються на текстове явище, яке привертає безпосередню увагу читача. Таким чином, концепт СВІЙ / ЧУЖИЙ стає одним з головних засобів створення текстового напруження.

Розгортання зазначених типів відношень між компонентами концепта СВІЙ / ЧУЖИЙ може відбуватися на двох структурних рівнях – відношення Я / Інші, а також відношення в середині Я (пошук Іншого в собі) (див. рис. 4). Для вивчення відношень у середині Я залучаються дані щодо структурних рівнів людської особистості, запропоновані у концепції особистості З. Фрейда [14], а також поняття Я-концепції [20].

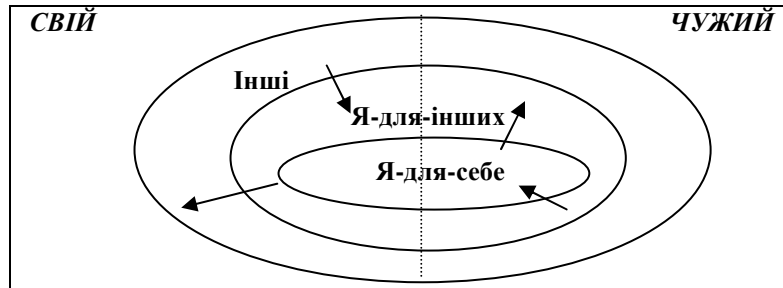

Рис. 4. СВІЙ / ЧУЖИЙ в аспекті відношень Я / Інші та в середині Я

Рис. 4 ілюструє особливості проявів концепта СВІЙ / ЧУЖИЙ у зовнішній та внутрішній комунікації індивіда. Пунктирною лінією позначено кордон між сферами СВОГО та ЧУЖОГО. За рахунок розщеплення сфера Я стає багаторівневою [21: 298], у ній розрізняють ядро (Я-для себе) та оболонку (Я-для інших) [22: 64]. Персонаж сприймає себе неоднозначно, відчужується як від себе, так і від інших, у результаті чого певна частина власного Я може входити до сфери ЧУЖИЙ. Таким чином, з'являються суперечності не тільки між особистістю та оточуючими, а й в аутокомунікації (тобто у внутрішньому світі особистості). Виникає напруження між тим, що Я є, і тим, чим Я маю бути [23: 121].

У той же час Інші не обов'язково входять лише до ЧУЖОГО, оскільки завдяки дії механізму привласнення елементи оточення індивіда можуть переходити у сферу СВОГО.

Проведений аналіз складових концепту СВІЙ / ЧУЖИЙ дозволяє виділити основні його функції у романах Г. Гріна. Зазначений текстовий концепт виступає центром, навколо якого відбувається структурація персонажів художнього твору. СВІЙ / ЧУЖИЙ є одним із засобів створення текстового напруження, крім того він безумовно є невід'ємною складовою образної системи романів Г. Гріна. В образній системі проаналізованих романів актуалізація СВІЙ / ЧУЖИЙ відбувається за допомогою художніх порівнянь. Завдяки методам концептуального аналізу нами було побудовано прототипову концептуальну схему сукупності словесних образів на основі художніх порівнянь, що окреслюють сферу ЧУЖОГО, та виведено одну з концептуальних метафор, яка лежить в основі останньої (ВОРОГ – ЦЕ ЧУЖИНЕЦЬ) [24: 128].

Отже, текстовий концепт СВІЙ / ЧУЖИЙ є складним багатокомпонентним утворенням, яке є частиною відношень Я / ІНШИЙ, САМ / ІНШИЙ, Я / ТИ, МИ / ВОНИ. У свою чергу, на структурному рівні цей концепт включає в себе відношення Я / ІНШІ та відношення в середині Я. Динамічними процесами, які відбуваються у межах концепту та забезпечують його функціонування, є відчуження та привласнення.

У подальших дослідженнях перспективним є більш детальне вивчення характеру функціонування СВІЙ / ЧУЖИЙ як складової частини образної системи художнього твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воробьєва О. П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд // Языки и транснациональные проблемы: Тр. I междунар. науч. конф. Т. II / Отв. ред. Т. А. Фесенко. – М.: Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2004. – С. 50-55.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 476 с.
3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): Монографія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
4. Фоминых Н. В. Концепт, концептор и художественный текст // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 176-179.
5. Сахно С. Л. "Свое – чужое" в концептуальных структурах // Логический анализ языка. Культурные концепты / Под ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Наука, 1991. – С. 95-101.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
7. Телия В. Н. Объект лингвокультурологии между Сциллой лингвокреативной техники языка и Харибдой культуры (к проблеме частной эпистемологии лингвокультурологии) // С любовью к языку: Сб. науч. труд. Посвящается Е. С. Кубряковой. – М.; Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский ун-т, 2002. – С. 89-97.
8. Красных В. П. "Свой" среди "чужих": миф или реальность?. – М.: ИТДК "Гнозис", 2003. – 375с.

9. Мазанова Е. Ю. Когнитивные механизмы и языковые средства репрезентации пространства в англоязычном тексте художественной прозы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. ордена Дружбы народов гос. лингв. ун-тет. – М., 2004. – 24 с.
10. Бубер М. Я и Ты // Два образа веры: Пер. с нем. – М.: Республика, 1995. – С. 15-92.
11. Вальденфельс Б. Ответ Чужому: основные черты респонзивной феноменологии // От Я к Другому: проблемы социальной онтологии в постклассической философии: Сб. докл. – Минск: Профили, 1998. – С. 9-19.
12. Рікер П. Сам як інший: Пер. із фр. – 2-е вид. – К.: Дух і Літера, 2002. – 458 с.
13. Кон И. С. Открытие "Я". – М.: Политиздат, 1978. – 367 с.
14. Фрейд З. "Я" и "Оно" // Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Я и Оно. Неудовлетворенность культурой. – СПб.: Алетейя, 1999. – С. 80-135.
15. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – С. 9-191.
16. Greene G. The Comedians. – М.: Менеджер, 2004. – 336 с.
17. Greene G. The Heart of the Matter. – London: Penguin Books, – 272 p.
18. Шукуров Р. Введение, или предварительные замечания о чуждости в истории // Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья. – М.: Алетейя, 1999. – С. 9-30.
19. Fill A. Das Prinzip Spannung. Sprachwissenschaftliche Betrachtungen zu einem universalen Phänomen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003. – 206 S.
20. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль, 2002. – 186 с.
21. Wallhead C. Metaphors for the self in A. S. Byatt's The Biographer's Tale // Language and Literature. Journal of the Poetics and Linguistics Association. – London, 2003. – Vol. 12, № 4. – P. 291-308.
22. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Эпос и роман. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 9-193.
23. Петрова Г. М. Моральнісна самоідентифікація як проблема етики // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. пр. – Вип. 13. – К: Віпол, 2004 – С. 115-122.
24. Присяжнюк Л. Ф. Когнітивний підхід до аналізу тексту (на матеріалі порівнянь у романах Г. Гріна) // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир. – 2004. – Випуск 16. – С. 126-129.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Присяжнюк Л. Ф. СВОЙ / ЧУЖОЙ в художественной семантике (на материале романов Г. Грина).

В статье рассматривается текстовый концепт СВОЙ / ЧУЖОЙ, очерчиваются составляющие исследуемого концепта и его функции в художественном тексте.

Prisyazhnyuk L.F. SELF / ALIEN in literary semantics (based on novels by G. Greene).

The article centers on the investigation of the textual concept SELF / ALIEN. The components of the concept are singled out, the functions of the concept in literary texts are revealed.